
Az állam szerepe a digitális egyenlőtlenségek csökkentésében*

Csemáné Váradi Erika** – Vinnai Edina***

Bevezetés

Az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, *Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban* című projekt keretein belül a 2. Jogtudományi munkacsoport (*Az állam működésének innovatív vizsgálata* alcímen) célja az volt, hogy számba vegye mindazon lehetséges állami beavatkozási formákat és szabályozási eszközöket, melyek megelőzhetővé, enyhíthetővé tehetik a globalizáció és a digitális gazdaság elterjedésével együtt járó hatásokat, és részben a jog eszközrendszerével képesek lehetnek megakadályozni a társadalom széttöredezését és egyes csoportok drasztikus leszakadását.

1. Társadalmi egyenlőtlenség, digitális kirekesztés vs. digitális kompetencia

Egy társadalom számtalan aspektusból vizsgálható és ragadható meg annak sajátossága. Így rétegképző lehet az iskolai végzettség, a vagyon vagy épp az életkörülmények. Az egyik legmeghatározóbb szempont egy-egy társadalmi csoport helyzetének leírására a foglalkozási pozíció, hiszen az, hogy az érintett személyi kör milyen szerepet játszik a társadalmi munkamegosztásban, meghatározza jövedelmi, egzisztenciális státuszát is. Noha a modern társadalmak egyik pozitívuma, hogy a foglalkozási pozíció megváltoztatható, azonban az egyes társadalmi rétegek közötti mobilitás már több nehézséget okoz. A digitalizáció ugyanis épp azokra a rétegekre jelenti a legnagyobb veszélyt, melyek kis vagy közepes tudásigényű feladatokat látnak el. A „deep learning”, azaz a számítógépeket jellemző önálló tanulási folyamat eredményeként a gépek egyre tökéletesebbek lesznek. Az ezek kihasználására íródott – majd általuk továbbfejlesztett – adott tevékenységek ellátására specializált mesterséges intelligencia-alkalmazások pedig ugrásszerűen veszik majd át az emberi elme

* A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, *Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban* című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

** Egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Bűnügyi Tudományok Intézete, Büntetőjogi és Kriminológiai Tanszék.

*** Intézeti tanszékvezető egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti és Jogelméleti Intézet, Jogelméleti és Jogszociológiai Tanszék.

szerepét. Ez pedig teljesen új helyzet elé állítja az államokat, hisz a korábbi gépesítés üteme és mértéke a várhatóhoz képest elenyésző.

Lényeges kérdés tehát, hogy az állam mennyire képes megbirkózni a várható folyamatok negatív hatásaival. Azok a válaszok, melyeket eddig a kormányok a hasonló helyzetek kezelésére tipikusan adtak – legyen szó a munkahelyteremtésről vagy épp az átképzésről – nem lesznek elégségesek. Az alacsony vagy közepes képzettséget igénylő tevékenységekből kiszoruló tömegek számára tipikusan nem jelent alternatívát a gazdaságban hiányzó tudás – így például a programozás vagy robotika – elsajátítása.

A foglalkozási pozíció által meghatározott társadalmi rétegek közötti átjárhatóság megnehezül, s jelentős társadalmi csoportok szorulhatnak a társadalom peremére. Ennek súlyát jól jelzi, hogy a McKinsey Global Institute analízise szerint már a jelenleg elérhető informatikai tudással és technológiával is automatizálható lenne a munkahelyek kb. 45%-a – azaz ennyi munkaerő szabadulna fel, a világszinten egyébként is magas munkanélküliségi rátát tovább növelve.¹

Míg a *társadalmi kirekesztés* egy komplex, többdimenziós jelenség, melynek elemeit pontosan nevesíti a nemzetközi és hazai szakirodalom, ide sorolva az alacsony jövedelmet, a rossz lakhatási körülményeket és lakóhelyi környezetet, a különböző intézményekből, szolgáltatásokból való kirekesztettséget (pl. oktatás, tanulás, ellátórendszer, munkaerőpiac), s végső soron – ezekkel összefüggésben – a halmozott szegénységet.² A *digitális kirekesztés* meghatározására³ a digitális befogadás kritériumrendszerének hiányát adják meg. Az 'eEurope Advisory Group', azaz az eEurope program tanácsadó testülete szerint az „e-befogadás (e-Inclusion) az egyének és csoportok hatékony részvételét jelenti a tudásalapú társadalom és gazdaság valamennyi dimenziójában, az IKT-hoz való hozzáférés révén”. A feltételek fenn nem állása esetén következik be az e-kirekesztés, mely szempontból a fiatalok, az idősek, a nők és a fogyatékkal élők *különösen veszélyeztetett* személyi kört jelentenek⁴.

A társadalmi egyenlőtlenség és a digitális kirekesztés megakadályozása kapcsán gyakran emlegetett fogalom a *digitális kompetencia* megszerzésének fontossága. Sokféle definíció látott már napvilágot, hogy mit is jelent pontosan ez a fogalom, és egy Európai Parlamenti és Tanácsi Ajánlás is készült erről 2006-ban.⁵ A 2006/962/EK Ajánlás szerint „a digitális kompetencia magában foglalja az információs társadalmi technológiák (IST) magabiztos és kritikus használatát a munka, a szabadidő és a kommunikáció terén. Ez az IKT terén meglévő alapvető készségeken alapul: számítógép használata információ visszakeresése, értékelése, tárolása, előállítás, bemutatása és cseréje céljából, valamint a kommunikáció és az együttműködő hálózatokban való részvétel céljából az interneten keresztül.”

A digitális kompetencia nem csupán az internethasználatot foglalja magában, hanem számos további szűkebb részterület összességéből épül fel.

¹ Chui, Michael – James Manyika – Mehdi Miremadi: Four fundamentals of workplace automation. *McKinsey Quarterly*, November 2015.

² Jász Krisztina: A társadalmi kirekesztettség: a perifériára szorult társadalmi csoportok az átmenet időszakában. in: *Tér és Társadalom*, 2014/3. 43–56. o.

³ Lásd még: Sanders, Robert: Digital inclusion, exclusion and participation. 9 April 2020 (2020.09.08.)
Online:
<https://www.iriss.org.uk/resources/esss-outlines/digital-inclusion-exclusion-and-participation>

⁴ Mancinelli, Elisa: E-befogadás az információs társadalomban. in: Pintér Róbert (szerk.): *Az információs társadalom. Az elméletől a politikai gyakorlatig*. Gondolat – Új Mandátum, Budapest, 2007. 169–181. o.

⁵ Az Európai Parlament és a Tanács Ajánlása (2006. december 18.) az egész életen át tartó tanúláshoz szükséges kulcskompetenciákról (2006/962/EK) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=celex:32006H0962> (2020. 09.07.)

Az Európai digitális kompetencia keretrendszer a polgárok számára (European Digital Competence Framework for Citizens – DIGCOMP)⁶ című tanulmány öt területet jelöl meg, amelyek meghatározzák, milyen vonatkozásokban kell

jártasnak lennünk ahhoz, hogy „szakavatottnak” tekinthessük magunkat a digitális világban.

Ez az öt terület⁷ a következő: 1. információgyűjtés és -feldolgozás, 2. kommunikáció, 3. tartalmak létrehozása, 4. biztonság és 5. problémamegoldás.

Az Európai Bizottság 2015 óta a digitális gazdaság és társadalom fejlettségét mérő mutatóról (DESI – The Digital Economy and Society Index) szóló jelentésekkel követi nyomon a tagállamok digitális versenyképességét. E komplex mutató öt fő dimenzió mentén vizsgálja az unió országait és digitális gazdasági-társadalmi fejlettségüket: (1) internet-hozzáférés, ezen belül szélessávú hozzáférés, (2) humán erőforrás/humán tőke (a digitális képességek szintje), (3) internethasználat és fajtái, (4) a digitális technológia integráltsága (üzleti szféra), (5) a digitális közszolgáltatások szintje.⁸ A 2017-es adatokat feldolgozó 2018-as jelentés szerint minden uniós tagállam mutatói javultak az előző évihez képest, Magyarország azonban minden évben a rangsor vége felé, a 2019-es jelentés szerint a 23. helyen áll.

A Digitális Oktatási Stratégia (DOS) 2016-os elfogadásakor célként fogalmazódott meg, hogy „hazánk 2018-ra eléri, 2020-ra pedig meghaladja az EU átlagát a digitális írástudás és használat, az internet penetráció, a tanárok digitális kompetenciái, illetve az oktatás digitalizáltsága terén”.⁹ 2020 szeptemberében a DESI mutató ismeretében és különösen a digitális oktatás tapasztalatai alapján azonban úgy tűnik, hogy ezt az ambiciózus célt nem sikerült elérni. Egyedül a szélessávú hozzáférés területén teljesítettünk valamivel az uniós átlag felett, ami a nagy sebességű és szupergyors szélessáv kiépítésének, és az új generációs hozzáférés magas hálózati lefedettségének köszönhető. Ugyanakkor a hozzáférés biztosítása mellett fontos lenne a használat minőségének javítása is, tehát annak előmozdítása, hogy szórakozás mellett egyre többen és egyre többet használják az internetet információk megszerzésére, és képesek legyenek azokat céljaik megvalósítására megfelelően felhasználni.

⁶ <https://ec.europa.eu/jrc/en/publication/digcomp-framework-developing-and-understanding-digital-competence-europe>

⁷ <https://www.schooleducationgateway.eu/hu/pub/resources/tutorials/digital-competence-the-vital-.htm>

⁸ <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/desi>

⁹ Digitális Oktatási Stratégia, 6. o.

szakembere, a magyar közigazgatás-tudomány emblematikus művelője volt. A nevét viselő Közigazgatás-Fejlesztési Program szerint „(A)z állam attól tekinthető jónak, hogy az egyének, közösségek és vállalkozások igényeit a közjó érdekében és keretei között, a legmegfelelőbb módon szolgálja.”¹⁶ A Jó Állam fogalma ebben az értelemben összekapcsolódik a Jó Kormányzás fogalmával, ami a részvételi demokrácia alaptételén nyugodva egy folyamatközpontú, horizontális-partnerségi országvezetést takar.

Az időközben életre hívott Jó Állam Kutatóműhely egyik célja a Jó Állam mérhetőségének kidolgozása volt, melyhez négy, egymásra épülő strukturális szintet¹⁷ hoztak létre, a komplex megközelítéstől a hatásterületeken és dimenziókon át az indikátorokig, számszerűsíthető adatok kvantitatív szemléletű rendszerezésével értékelhetővé téve a fogalmat (és annak konkrét megjelenését). A kormányzás erősségeit és gyengeségeit pedig a biztonságérzet és a kormányzatba vetett bizalom, a közösségi jóllét, a pénzügyi stabilitás és gazdasági versenyképesség, a fenntarthatóság és a demokrácia foka, illetve a közigazgatás hatékonysága alapján állapítják meg.

A Jó Állam mellett a Jó Kormányzás is mérésre kerül más szervezet által is. Így például a Jó Kormányzás Index-szel a gazdasági növekedést, társadalmi jóllétet és a politikai stabilitást középpontba állítva rendszeresen értékeli 9 EU-tagállam kormányzásának minőségét „az országok saját korábbi, és egymáshoz képest elért eredményeinek összevetésén keresztül”.¹⁸ E tekintetben hazánk 2018-ban igen jó eredményt ért el: a gazdasági növekedést tekintve 3., a társadalmi jóllétet 4. a rangsorban, míg a politikai stabilitás itt volt a legnagyobb.

A fogalmak tartalmi elemei illetve azok gyakorlati megvalósulásai azonban folyamatosan változnak. 2019-re, a külső folyamatok – így a klímaváltozás, a terrorizmus, az illegális bevándorlás vagy épp a *negyedik ipari forradalom* – esetleges negatív hatásainak kivédése, megelőzése és kezelése előtérbe helyezte a kormányzás államközpontú megközelítését és gyakorlatát, megerősítve azt „a felfogás, amely szerint a közjó absztrakt normarendszerének érvényesítése érdekében az államnak kell értékteremtő és értékvédő szerepet vállalnia a politikai, gazdasági és társadalmi változások folyamatában.”¹⁹

3. Állami szerepek a digitalizáció korában

A kormány 2019-es jelentésében nevesítetten szerepeltette a negyedik ipari forradalomhoz való alkalmazkodás követelményeit, mint a kormányzás államközpontú megközelítése további erősödésének egyik indokát. Hazánkban a kilencvenes évek közepéig lehet visszakövetni a különféle kormányzati stratégiákat az információs társadalom által generált kihívások kezelésére.²⁰ Ezek közül a *Nemzeti Infokommunikációs Stratégia 2014-2020 (NIS 2014)* volt az, amely már határozott cselekvési tervvel és indikátorokkal jelölte ki a fejlesztések irányát, hiányossága volt azonban, hogy az információs társadalom kialakítását nem társadalmi, hanem csupán kormányzati programként kezelte.²¹ Ezt követően a *Digitális*

¹⁶ Lásd részletesebben: Kaiser Tamás (szerk.): *Jó Állam Jelentés 2015*. Nemzeti Köszolgálati Egyetem, Budapest, 2015.

¹⁷ *Uo.* 2. o.

¹⁸ Flick László (szerk.): *A Közép-Európai országok Jó Kormányzás Indexe*. Nézőpont Intézet, Budapest, 2019. 4. o.

¹⁹ Kaiser Tamás (szerk.): *Jó Állam Jelentés 2019*. Első változat. NKE KTI 6. o. Online: https://joallamjelentes.uni-nke.hu/2019_pages_PDF/Jo_Allam_Jelentes_2019_Elso_Valtozat.pdf

²⁰ Ezek áttekintését lásd: Czékmann Zsolt – Ritó Evelin: Úton az információs társadalom felé – a kormányzati stratégiák tükrében, *Infokommunikáció és jog*, 15 (2018) 71., 54–60. o.

²¹ *Uo.* 56. o.

*Jólét Program (DJP)*²² már sokkal nagyobb hangsúlyt fektetett a társadalom bevonására, a széles körű párbeszédre, és ennek szellemében a digitális átalakulás középpontjába az embereket állította, a digitalizációt pedig nem célnak, hanem eszköznek tekintette a társadalom anyagi, szellemi és morális jólétének erősítése érdekében.²³ A DJP részeként készült el (más stratégiákkal párhuzamosan) 2016-ban Magyarország *Digitális Oktatási Stratégiája (DOS)*,²⁴ amiben célként fogalmazódik meg az intézmények ellátottsága, a pedagógusok felkészültségének, valamint a tartalomnak és módszertannak a fejlesztése, valamint az irányítás/vezetés digitalizálása. A köznevelés és a szakképzés átfogó céljaként jelenik meg a társadalom és a munkaerőpiac számára szükséges digitális kompetenciák elsajátítása is.

Ugyancsak a DJP keretében jelent meg az elektronikus hírközlési szolgáltatók kínálatában 2017 nyarától a *Digitális Jólét Alapcsomag*,²⁵ ami kedvezményes feltételekkel teszi lehetővé az internet-hozzáférést. Ennek részben az volt az oka, hogy a DJP-t megalapozó, az internetről és a digitális fejlesztésekről szóló nemzeti konzultáció adatai szerint Magyarországon az internetet nem használók 14%-a anyagi okokra hivatkozott, és a szolgáltatók ily módon igyekeznek csökkenteni a vagyoni különbségekből adódó elsődleges egyenlőtlenséget. Másrészt az Európai Bizottság 2015-ös felmérése is azt mutatta, hogy Magyarországon volt a harmadik legdrágább a vezetékes internet-hozzáférés az átlagkeresethez viszonyítva, ráadásul a mobil internet is kiemelkedően drágának számított. Így hiába volt már néhány évvel ezelőtt is 90% feletti a 4G hálózatok lefedettsége hazánkban, ha az sokak számára nem volt megfizethető.²⁶ A DJP-nek, a Digitális Jólét Alapcsomagnak, valamint 2017-től kezdődően az internet-szolgáltatás ÁFA-ja mérséklésének köszönhetően jelentősen nőtt az internet előfizetések száma.

A *Digitális Jólét Program 2.0 (DJP 2.0)*²⁷ a DJP kibővítését jelentette, és a magyar gazdaság, az állami működés és a magyar társadalom digitális fejlesztésének szinte valamennyi területén megfogalmazza a digitalizációt támogató programokat. Célkitűzései között szerepel az internet mindenki számára történő hozzáférhetővé és megfizethetővé tétele, átfogó infrastruktúra-fejlesztések, és a teljes magyar oktatási rendszer digitális átalakítása, valamint a digitális kompetencia-fejlesztés hosszú távú, részletes koncepciójának és a digitális kompetenciák részletes mérési rendszerének kidolgozása. A DJP 2.0 az alábbi fókuszterületeket nevesítette:

- Digitális Munkaerő Program (DMP): a magyar gazdaság versenyképességének javításához digitálisan képzett munkaerő szükséges;
- Digitális Agrár Stratégia a magyar agrárium fejlesztésére;
- Digitális Egészségipar-fejlesztési Stratégia (DEFS): a digitális eszközök (pl. okos órák, okostelefon applikációk) és szolgáltatások minél nagyobb mértékben járuljanak hozzá az egészségi állapot javításához, az egészség-megőrzéshez, a betegségek megelőzéséhez;
- Digitális Sport Stratégia;
- Digitális állam: digitális közigazgatási képzési- és továbbképzési programok kidolgozása és elindítása;
- információbiztonsági és kibervédelem fejlesztések;
- a digitalizáció hatásvizsgálatát (fiziológiai, mentális, környezeti és társadalmi hatások) szolgáló kutatások;

²² 2012/2015. (XII. 29.) Korm. határozat

²³ Czékmann – Ritó: *i.m.*, 57. o.

²⁴ <http://www.kormany.hu/download/0/cc/d0000/MDO.pdf>

²⁵ 1189/2017. (IV. 10.) Korm. határozat

²⁶ Idézi: Czékmann – Ritó: *i.m.*, 55. o.

²⁷ 1456/2017. (VII. 19.) Korm. határozat

- a határon túl élő magyar nemzeti közösségek bekapcsolódásának lehetővé tétele a Digitális Jólét Programba;
- az Okos városok (Smart City) digitális fejlesztési programja.

A legfrissebb fejlemény hazánkban e területen a (fentebb említett) európai uniós digitális kompetencia-keretre (*DigComp 2.1.*) épülő, 2019 júniusában elfogadott kormányhatározat a „Digitális Kompetencia Keretrendszer fejlesztéséről és bevezetésének lépéseiről”.²⁸

4. A digitális állam eredményességének jelentősége – egy kutatás margójára

Az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, *Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban* című projekt keretein belül a 2. Jogtudományi munkacsoport (*Az állam működésének innovatív vizsgálata* alcímen) arra vállalkozott, hogy a projekt keretei között egy empirikus kérdőíves vizsgálat alapján több célcsoport bevonásával feltérképezze Borsod-Abaúj-Zemplén megye lakosságának megjelenését a digitális világban.²⁹ A felmérés célja volt az is, hogy képet kapjunk arról, hogy az egyes célcsoportok hozzáférnek-e az internethez és egyéb szolgáltatásokhoz, és hogy jellemzően mire használják a digitális eszközök által nyújtott lehetőségeket. Négy célcsoportban (1. gyerekek, 2. nyugdíjasok, 3. hátrányos helyzetű felnőttek, 4. egyetemisták) összesen több, mint ezer fő töltötte ki a kérdőívet.³⁰

A Jó Állam koncepciója, illetve a hazai stratégiák alapján elsősorban két ponton köszönhet vissza annak eredményessége: a felkínált e-szolgáltatások ismertsége és használata mellett a digitális kompetencia megléte segíthet ennek megállapításánál. Úgy tűnik azonban, hogy a gondoskodó, a közjót előtérbe helyező állam e-szolgáltatásai az általunk vizsgált személyi körhöz kevésbé jutottak el.

A digitális eszközök és lehetőségek egyik emblematisz – és rendszeresen komoly médiamegjelenést kapó – eleme (volt) az Ügyfélkapu (új nevén: Személyre Szabott Ügyintézési Felület – SZÜF), amely valóban rengeteg lehetőséget kínál(t) hivatalos ügyeink intézésére. Így különösen meglepő, hogy az általunk megkérdeztük 68%-a nyilatkozott úgy, hogy nem tudja, mit rejt ez az elnevezés (mindkét néven szerepelt a kérdőívben). Bár mindösszesen 681 fő töltötte ki e pontokat,³¹ a 68%-os negatív válasz elgondolkodtató – még akkor is, ha az egyes célcsoportok között markáns eltérés mutatkozik. Míg az egyetemisták mindössze 8%-a számára volt ismeretlen a fogalom, addig ez a hátrányos helyzetű felnőtteknél már 87%, míg a nyugdíjasoknál 93% volt. A 202 hátrányos helyzetű kistélepülésen (Baktakék, Hernádpetri, Lak, Rakacaszend) élő válaszadó közül mindösszesen 26 fő volt, aki már használta (akár egyszer az évben) ezt a szolgáltatást. Ez azért is elgondolkodtató, mert a szolgáltatás egyik célja éppen a társadalmi-települési-földrajzi különbségek kiegyenlítése és az, hogy minden magyar állampolgár hozzájusson ezekhez a mindennapokat megkönnyítő lehetőségekhez. Az összes szolgáltatást ismerő személy 13%-a évente, további 13%-a évente többször használja azt. Az oldalt ennél gyakrabban felkeresők

²⁸ 1341/2019. (VI. 11.) Korm. határozat

²⁹ A kutatás néhány eredményének bemutatását lásd ugyanezen kötet tanulmányában: Csemáné Dr. Váradi Erika – Dr. Vinnai Edina – Lengyel Levente: *Az internethasználat sajátosságai egyes veszélyeztetetti csoportokban – egy borsodi kutatás eredményei.*

³⁰ Köszönettel tartozunk a kérdőívek feldolgozásában nyújtott közreműködéséért Lengyel Leventének, Pongrácz Ildikónak, Juhász Tamarának és Toplenszki Zalánnak.

³¹ E kérdések nem szerepeltek a gyerekek (tanulók) kérdőívében, így csak a nyugdíjasok, a hátrányos helyzetű és egyetemista 25 év alatti és feletti válaszadók véleményét ismerhettük meg.

száma 44 fő volt. Leggyakrabban időpontfoglalás, vagy adózással kapcsolatos ügyintézés történik, illetve beadványok benyújtására kerül sor.

Csekély ismertsége miatt a szolgáltatás megítéléséről kevesen tudtak érdemben nyilatkozni, de többségük (59%) jónak vagy nagyon jónak értékelte azt. Leginkább azért, mert jól használható, könnyen – vagy egy kis segítséggel könnyen – el lehet intézni, amit akar a használó (76%). Hasonlóan elgondolkodtató eredmények születtek más szolgáltatásokkal kapcsolatban is. A válaszadók 87%-a az önkormányzat honlapjáról nem szokott ügyeket intézni (egyetemisták 75%, hátrányos helyzetűek 84%). Az egyéb, a kormányzat által működtetett vagy preferált ügyintéző applikációkat is igen csekély arányban használták. Még a legismertebb iCsekk esetén is csak 11%-os pozitív választ kaptunk, míg más programok – OkmányApp, e-kárbejelentő, NAV-Mobil, stb. – egyike sem érte el a 10%-os felhasználói gyakoriságot.

Ez annak fényében is szomorú megállapítás, hogy a megkérdezettek saját *digitális kompetenciáikról* pozitívabb visszajelzést adtak. E körbe már a gyerekek (tanulók) is bevonásra kerültek. Ezek egyik eleme, hogy mennyire könnyen sajátítható el az állampolgárok számára a számítógépes és az egyéb IKT-eszközök használata. Míg a 25 év alatti egyetemisták kétharmada könnyen megtanulhatónak tartotta ezt, addig a 25 év feletti egyetemistáknak több mint fele nyilatkozott hasonlóan. Hasonló arány jelent meg – bár csekélyebb mértékben – a tanulók (48,9%) és a 25 év alatti, hátrányos helyzetű településeken élők (43,3%) esetén is. Ha figyelembe vesszük azoknak a válaszait is, akik inkább igaznak tekintik magukra a fenti megállapítást („Könnyen megtanultam az internetes eszközök használatát”), akkor az egyetemisták életkortól függetlenül több mint 80%-a (25 év alatti: 82,8%, 25 év feletti: 81,6%), a 25 év alatti, hátrányos helyzetűek több mint 70%-a (73,1%), míg a tanulók csaknem 70%-a (69,5%) könnyen lépett be a digitális eszközök világába. Ehhez képest igen komoly nehézséget jelentett a 25 év feletti hátrányos helyzetű és az idős célcsoport számára az internetes eszközök használata: csaknem 70%-uk kimondottan nehéznek tartotta ezt, és mindössze 16%-uk vélekedett úgy, hogy számára egyáltalán nem vagy kis mértékben jelentett mindez kihívást.

Érdekes azt is megvizsgálni, hogy mindez mennyiben befolyásolta, vagy befolyásolhatta-e az internet hasznosságát érintő véleményt, pl. a tanulással összefüggésben. Úgy tűnik az adatokból, hogy azok a válaszadói csoportok, amelyek könnyebben léptek be a digitális térbe, inkább pozitívan nyilatkoztak az internethasználat tanulásbeli szerepéről, mint az eszközökkel nehezebben boldoguló csoport. A 25 év alatti egyetemisták 86,9%-a, az a feletti 90,7%-a teljes mértékben vagy inkább igaznak tartotta ezt a megállapítást, és hasonlóan magas értéket mutat (71,6%) a 25 év alatti hátrányos helyzetűek csoportja is. Ehhez képest a tanulók kevesebb, mint fele értett egyet teljes vagy jelentősebb mértékben ezzel (47,6%), míg a legnagyobb elutasításban a 25 év feletti hátrányos helyzetű és az idős célcsoportnál részesült (25%).

A közösségi oldalakon írtak megértése – legyen szó Facebook, Twitter vagy bármely más platformról – nem minden esetben történik akadálytalanul a felhasználók oldaláról. Az internet használatával kapcsolatos legnagyobb nyitottságot mutató 25 év alatti egyetemista csoport esetén is igaz, hogy csak 68,6%-uk esetében egyértelműek mindig a közösségi médiában leírt üzenetek, míg egyötödük arról nyilatkozott, hogy ez a megállapítás néha igaz, néha nem igaz rájuk. A 25 év feletti egyetemistáknak már csak 51,5%-a boldogul jól ezeken a platformokon. Ehhez képest meglepően magas megértési arányról számoltak be a 25 év alatti hátrányos helyzetűek (72,7%). A tanulók esetében ez nem éri el a 40%-ot (39,5%), míg a legalacsonyabb rátával a 25 év feletti hátrányos helyzetű és az idős célcsoport rendelkezett (15%). Ennek a csoportnak több mint 70%-a nyilatkozott arról, hogy rá egyáltalán nem igaz, hogy a közösségi oldalak üzeneteit minden esetben megérti.

A képek, emotikonok vagy egyéb vizuális ábrázolások szövegértést kiváltó hatásával a legnagyobb mértékben a 25 év alatti hátrányos helyzetűek értnek egyet, ill. alkalmazzák azt a közösségi médiában zajló információ átadás kódolásához: 62,7%-uk válaszolta azt, hogy teljes mértékben vagy inkább igaz rá a megállapítás, hogy „Nem baj, ha nem értem a szöveget a neten, a képek mindent elmondanak”. Ezzel szemben a 25 év alatti egyetemisták csaknem 40%-a (39,6%), a 25 év feletti egyetemisták több, mint 50%-a (52%), a tanulók 50%-a vélekedett úgy, hogy a képek nem pótolják a szövegértés hiányát. A legmagasabb elutasítást a fenti megállapítással kapcsolatban a 25 év feletti hátrányos helyzetű és az idős célcsoport adta, akiknek a 81,1%-a vélekedett így.

A harmadik kiemelendő kérdés, amely részben kiemelt stratégiai elem, részben pedig a digitális kompetenciához is tartozó attitűd, a biztonságos internethasználat. A válaszadók közül e tekintetben a legjobb adatokkal a 25 év alatti egyetemisták rendelkeztek, míg például a hátrányos helyzetű felnőttek a gyermekekhez (tanulókhöz) képest is bátrabban ismerkednek a neten, adnak meg személyes információkat vagy töltenek fel képeket.

Bár kutatásunk nem tekinthető reprezentatívnak, azonban a felmérésünk eredményeként kimutatható igen markáns adatok jelzésértékűek és abba az irányba mutatnak, hogy a digitális kirekesztődés szempontjából veszélyeztetett célcsoportoknál az állam által felkínált lehetőségek és megvalósítani kívánt stratégiák eredményessége megkérdőjelezhető.

5. A digitális világ „főpróbája” – az online oktatás tapasztalatai a koronavírus idején

2020 tavaszán mindenki számára váratlanul állt elő az a helyzet, amit bátran nevezhetünk a digitális világ „főpróbájának”: szinte egyik napról a másikra kellett átállni mind a közoktatásban, mind a felsőoktatásban az online megoldásokra tanároknak, diákoknak (és szüleiknek), valamint oktatóknak, hallgatóknak egyaránt. Az elmúlt hónapok során pedig már a digitális oktatással töltött időszak tapasztalatainak elemzése, tanulságainak kiértékelése is megkezdődött. Nem meglepő módon az egyébként is létező társadalmi egyenlőtlenségek és hátrányok ebben a hirtelen jött helyzetben még élesebbé váltak, és egyértelműen igazolódott az a korábbról ismert összefüggés, hogy a hagyományosan meglévő társadalmi különbségek a digitális világban is leképeződnek, még jobban mélyítik azokat.³²

Bár minden társadalmi réteg számára okoztak kihívásokat és nehézségeket a karantén miatt bekövetkező változások, az oktatás területén egyértelműen a társadalmi státusz és az azzal részben összefüggő lakóhely-típus szerinti különbségek voltak kiugróak. A hátrányos helyzetű vidéki kistelepüléseken élő gyerekek oktatáshoz való hozzáférése lényegesen romlott a digitális oktatásra való áttéréssel. Ennek egyik oka az IKT eszközök hiánya volt, hiszen ezeken a településeken közel sem magától értetődő, hogy a háztartásban van olyan számítógép, laptop, ami tanulásra is alkalmas, vagy ha van is, nem anyyi, mint ahányra ebben a helyzetben szükség lett volna (különösen úgy, hogy a szülők jelentős része is otthoni munkavégzésre kényszerült). A digitális munkarendre való átálláshoz elvileg adva voltak a feltételek Magyarországon, hiszen számos, az iskolai digitális eszközfejlesztést és kompetenciák fejlesztését célzó projekt indult az utóbbi években.³³ Ugyanakkor a

³² Fehérvári Anikó: Digitális egyenlőtlenségek Magyarországon, *Educatio* 26 (2017) 2., 166. o.

³³ Például: EFOP-3.2.3-17 Digitális környezet a köznevelésben, VEKOP-7.3.3-17: Digitális környezet a köznevelésért, a Digitális Jólét program által készített Digitális Oktatási Stratégia. Idézi: Osváth Andrea – Papp Z. Attila: Digitális fordulat az oktatásban? A digitális távoktatás tapasztalatai, lehetséges következményei. in: Látlelet a járványhelyzetről. *Szellem és Tudomány* 2020/2. 180. o. A Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar Alkalmazott Társadalomtudományok Intézetének

háztartások valós eszközellátottságáról a 8. évfolyamon végzett Országos Kompetencia Mérés (OKM) adataiból lehet következtetni: a 2017-es felmérés alapján azt láthatjuk, hogy országos szinten a 8. osztályos diákok 8%-ának egyáltalán nincs számítógépe otthon (37,7%-uknak pedig egy számítógépe van otthon), így további közel 30 százaléknál olyan diák van, akik esetében egy számítógépre több mint egy gyerek jut. Megyei bontásban Borsod-Abaúj-Zemplén, Somogy és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye jóval átlag fölötti értéket mutat: itt a gyerekek egyhatodának-egyhatedének egyáltalán nincs otthon számítógépe, a legjobb ellátottság pedig Budapesten kívül Nyugat-Dunántúlon, Vas és Győr-Moson-Sopron megyékben tapasztalható.³⁴ Mindezek alapján nem meglepő, hogy a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar Alkalmazott Társadalomtudományok Intézetének munkatársai által pedagógusokkal készített interjúkból kiderült, hogy az offline világban ragadt családok esetében a kapcsolatteremtés a helyi falugondnok, a postás, az iskolatitkár vagy akár az e diákok közelében lakó iskolai kiegészítő személyzet segítségével történt: a házi feladatokat rendszerint hétfőnként vitték ki névre szólóan, borítékban a gyerekeknek, és a szülők a következő hét első napján egy arra kijelölt, az iskolában vagy az óvodában elhelyezett dobozba dobták be, amit megkaptak a tanárok, és így tudták javítani a feladatokat.³⁵

Az internethez való hozzáférés bizonyos településeken szintén problémát jelentett, de nem a szolgáltatás hiánya, hanem inkább annak megfizethetősége miatt. A legszélsebésebb esetekben akár az is gondot okozhat, hogy van-e áram egy adott háztartásban. De ha mind az áram, az internet hozzáférés és az IKT eszközök is rendelkezésre álltak, akkor is megnehezíthette az otthoni tanulást az egy háztartásban élők magas száma. Mindez pedig nem csak a közoktatásban, hanem akár a felsőoktatásban részt vevő diákoknak is nehézséget okozott: a Miskolci Egyetem mellett működő Görögkatolikus Roma Szakkollégium hallgatói között is voltak olyanok, akik a fenti nehézségek valamelyike miatt nem tudták sikeresen teljesíteni a szemesztert.

Mindezen feltételek megléte esetén pedig felmerül még a fentebb említett digitális kompetenciák kérdése is. Az EUROSTAT által közzétett adatok szerint Magyarországon a lakosság mintegy fele (49%) rendelkezik alapvető vagy annál fejlettebb digitális kompetenciákkal. Európai viszonylatban ez ugyan nem a legalacsonyabb arány (az EU-s országok szintjén ez az arány 58 százalék), de mindenképpen abba az országcsoportba tartozunk, amelyben relatíve alacsony ez a szám. Ha nem az egész felnőtt lakosságot, hanem csak a 16-19 éves generációt nézzük, akkor már 73% a digitális írástudók száma, de itt is kimutatható lemaradás, ugyanis az EU-s országok szintjén ez az arány 83%. Ugyancsak az EUROSTAT adatok alapján az is megbecsülhető, hogy a pedagógusok legalább negyede valószínűleg szintén nehezen boldogult a digitális munkarenddel, hiszen a közigazgatásban, oktatásban és szociális szférában dolgozók körében 75% a digitális írástudók aránya.³⁶

Az interjúk egyik tanulsága is a digitális írástudáshoz kapcsolódik. A tanárok elmondták, hogy ebben a helyzetben kiderült, hogy a gyerekek közel sem olyan járatosak a digitális eszközök és alkalmazások terén, mint azt korábban gondolták. A Messenger és Facebook-használatuk, az interneten való tájékozódásuk csak korlátozott, és meg kellett nekik tanítani ezek használatát.³⁷

munkatársai néhány héttel a karantén kezdete után többféle módszer alkalmazásával (lakossági kérdőíves online felmérés, a Facebook felületén végzett tartalom-elemzés, politikai kommunikáció tartalomelemzése, résztvevő megfigyelés, online interjúk kutatás, dokumentum-elemzés) végeztek vizsgálatot, melynek eredményeit júliusban már meg is jelentették ebben a kötetben.

³⁴ Idézi: *Uo.* 182-183. o.

³⁵ *Uo.* 195. o.

³⁶ Idézi: *Uo.* 185. és 187. o.

³⁷ *Uo.* 195. o.

Ez a kérdőíves kutatás tehát összességében megerősítette azt a korábban is ismert állítást, hogy a digitális eszközhasználatnak olyan offline akadályai vannak, amelyek az eddig is ismert családi, szülői háttérre és egyéni képességekre vezethetők vissza, így valószínűsíthető, hogy az online térben részben újratermelődnek az offline hátrányok.

6. Konklúzió, javaslatok

Az elmúlt időszakban a magyar állam stratégiai célként határozta meg, hogy a digitális világba való átlépés során mindazokat az anyagi és technikai támogatásokat és feltételeket biztosítani fogja mind az állampolgárok, mind a gazdasági szereplők számára, amellyel ez a folyamat sikeressé tehető. Mindez azt jelenti, hogy konkrét célként került meghatározásra, hogy 2030-ra hazánk az EU öt legversenyképesebb országa közé tartozzon. Mindez elengedhetlenné teszi azt, hogy az állampolgárok legszélesebb köre legyen képes kellő tudással és biztonsággal megjelenni mind az átalakuló munkaerőpiacon, mind pedig a mesterséges intelligencia, robotika és digitalizáció által kínált szolgáltatások fogyasztói között. Nem vitatható, hogy 2010 óta folyamatosan csökkent az internetet nem használó, ill. az IKT eszközöket nem alkalmazók aránya, azonban – ahogyan azt a korábban ismertetett kutatások is jól jelzik – a társadalom egyes csoportjai a mai napig nem rendelkeznek kellő digitális ismerettel, ill. azokkal a technikai, anyagi feltételekkel, amelyek a digitális kompetencia gyakorlásához szükségesek.

Az új mesterséges intelligencia, robotika által uralt, globalizált munkaerőpiacot működtető világba való átlépés komoly kihívást jelent valamennyi társadalom számára. Ezért meggyőződésünk, hogy ezen szituációban vagy folyamatok során az állam felelőssége és szerepe fokozottan jelenik meg. A magyar társadalomban komoly bizalmi hiány van mind az állam, a politikusok, ill. a különböző állami szervekkel szemben. Ez még abban az esetben is igaz, hogy ha a legújabb kutatások azt mutatják, hogy a gazdasági válság kezelése javított ezen az állampolgári attitűdön, és a politikai intézményekbe vetett bizalom 2016-ra nem csak megerősödött, hanem jelentősen meghaladta a gazdasági válság előtti állapotot. Azaz ebben az időszakban az EU tagországok körében a 9. legmagasabb lett a politikai intézményekbe vetett bizalmi index.³⁸ A rendszerváltozást követő években a magyar társadalom több, mint 80%-a egyértelműen vesztesként került ki a gazdasági-társadalmi folyamatokból. Ha figyelembe vesszük azt, hogy az ezen időszakban lezajló politikai és gazdasági változások milyen jelentős mértékben érintették a társadalom egészét, és hogy ennek negatív hatásaival egyes társadalmi rétegek még a mai napig is szembesülnek,³⁹ akkor nem vitatható, hogy a rendkívül gyorsan zajló technikai forradalom gazdaságot érintő változásai legalább ilyen szintű és mértékű következményekkel járhatnak a magyar társadalomban. Ugyanakkor ha az állam képes a veszélyeztetett csoportok körének és helyzetének felismerésére, ill. a megfelelő intézkedések meghozatalára, akkor nem csak eredménnyel előzheti meg a társadalom jelentős gazdasági-szociális szétszakadását, valamint az e-kirekesztődés folyamatát és ezzel összefüggésben az ún. 4. világ kialakulását, hanem elkerülheti azt a bizalomvesztést, amely a kilencvenes években jellemezte társadalmunkat.

A kormány Nemzeti Információs Stratégiája a 2014 és 2020 közötti időszakra nem csak a digitális kompetenciák, valamint az e-befogadás megerősítését kívánta megvalósítani,

³⁸ Medgyesi Márton – Boda Zsolt: Intézményekbe vetett bizalom Magyarországon és az Európai Unió Országában. in: Kolosi Tamás – Tóth István György: *Társadalmi riport 2018*. TÁRKI, Budapest, 2018. 420. o.

³⁹ Valuch Tibor: A rendszerváltás hatásai a magyar társadalom térbeliségére. in: *Metszetek* 2014/2. 110–118. o.

hanem azt is, hogy a digitális szolgáltatások és támogatások terén megjelenő aktivitásai minél szélesebb körben jussanak el a célcsoportokhoz. Noha kutatásaink nem tekinthetők reprezentatívnak, az ott megjelenő drámaian alacsony digitális informáltságról közvetítő adatok mindenképpen figyelmeztetőek. Nem vitatható, hogy a kormány prioritásai között megjelenő mesterséges intelligencia, az 5G hálózat kiépítése, az önvezérelt járműipar fejlesztése, vagy a smart cityk további bővítése gazdaság-stratégiai szempontból hosszú távú pozitív változásokat generál, azonban emellett legalább olyan fontos és jelentős gazdasági hatása van annak, ha a társadalom minél szélesebb köre válik a digitális világban is potenciális munkavállalóvá, ill. fogyasztóvá.

Ennek hiányában a folyamatosan megújuló e-köszolgáltatások köre nem tudja betölteni azt a célt, amelyért életre hivatott. Amennyiben az általunk vizsgált veszélyeztetett csoportokra fókuszálunk, akkor a lehetséges beavatkozási területek ugyanúgy magukba foglalják az objektív feltételek és a technikai háttér biztosítását, mint az adott állampolgárok digitális írástudásának fejlesztését. Bár ezen két feltételrendszer megjelenik mind a hazai stratégiákban, mind a Digitális Jólét Programban, úgy tűnik, hogy még nem sikerült kimunkálni mindazokat a beavatkozási felületeket és formákat, amelyekkel az általunk vizsgált célcsoportok eredményesen elérhetőek. Így önmagában az informatikai képzés oktatási tantervben való megjelenése nem tud érdemben változtatni a digitális kompetencia hiányán, ha a tanórák során a gyerekek számítógépes játékokkal játszanak vagy a közösségi média felületeit olvassák. Ugyanígy eredménytelenné válik a digitális pontoknak a léte, amennyiben nincs szakember azok folyamatos nyitva tartására a szegregált településeken, zsákfalvakban, mint ahogy a szociális helyzet figyelembe vételével rendelkezésre bocsátott notebookok sem segítik a digitális világba való belépést, ha azt horgolt terítővel letakarva nappok tartására használják.

A digitális befogadás megteremtése a társadalom valamennyi rétege irányába nem csak Magyarország gazdasági és társadalmi, illetve a hatalmat gyakorló kormány politikai érdeke, de egyben Európai Unió elvárás is.⁴⁰ Ennek hiányában az ország még abban az esetben sem lehet a digitális forradalom nyertese, ha az EU öt legversenyképesebb országa közé fog tartozni 2030-ban.

⁴⁰ <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/scoreboard-2014-digital-inclusion-and-skills-eu-2014>